

УДК 159.922.7

РУДЕНКО Ілона Миколаївна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,

КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

e-mail: rudenkoim@mail.ru

«СІМ'Я – ЦЕ ЕЛІКСИР ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ» (О. А. ЗАХАРЕНКО)

У статті аналізується зв'язок між психологічною атмосферою в сім'ї та розвитком особистості дитини. Подається опис ознак сприятливого мікроклімату сім'ї. Розглядається вплив дисгармонійних стосунків у сім'ї на становлення особистості дитини: появу деструктивних переживань та соматичних розладів, виконання патологізуючих ролей.

Ключові слова: психічне здоров'я; психологічна атмосфера; розвиток.

Постановка проблеми. Сім'я – це своєрідна модель базового життєвого тренінгу особистості, у якій дитина отримує перший досвід соціальної взаємодії. Батьки складають перше суспільне середовище щодо дитини, де формується унікальна ситуація розвитку. Визначальною є роль батьків у формуванні емоційно-стабільної, життєздатної, творчо-орієнтованої особистості дитини. Важливим показником сімейної гармонії є характер морально-психологічного клімату, який панує у родині і характеризує якість міжособистісних стосунків між членами сім'ї. У роботах О. А. Захаренка висвітлена ідея родинного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості виховного потенціалу сім'ї розкивають у своїх роботах видатні психологи: Т. Ф. Алексеєнко, Т. П. Бессонова, І. Д. Бех, Т. І. Димнова, О. А. Захаренко, А. С. Макаренко, І. Е. Плотнієкс, Є. Сухар. Науковці Т. П. Бессонова, М. І. Буянов, Д. Відра, А. Б. Добрович, О. А. Кузіна, І. Лангеймер, М. Малер, З. Матейчик, Б. Мушинський, Дж. Остер, В. Сатір, Г. Фігдор, Г. А. Фомюк висвітлювали в своїх роботах особливості взаємин між подружжям та їх вплив на психіку дитини.

Актуальність теми. Сім'я, її стабільність та гармонійність функціонування є важливою умовою психічного здоров'я кожної людини. Особливого значення психологічний клімат у родині, характер батьківсько-дитячих взаємин набуває у процесі розвитку та становлення особистості дитини.

Мета статті – проаналізувати зв'язок між психологічною атмосферою у сім'ї та розвитком особистості дитини.

Виклад основного матеріалу. О. А. Захаренко зазначав про те, що «надзвичайно важливо, в якому оточенні вихованець живе: позитивно чи негативно впливають на нього» [1]. Вченими прийнято виділяти два типи психологічного клімату в сім'ї: сприятливий та несприятливий. Для гармонійного розвитку особистості дитини необхідним є створення батьками сприятливого мікроклімату, ознаками якого є: емоційна єдність родини, висока доброзичлива вимогливість до кожного з членів родини, почуття захищеності та емоційної задоволеності, можливість вільно висловлювати свою думку, висока внутрішня дисциплінованість, відповідальність, уміння зрозуміти іншого, прагнення проводити вільний час разом, можливість всебічного розвитку кожного члена сім'ї, відкритість сім'ї – доброзичливі стосунки з родичами, друзями. Дослідження Е. Л. Абеліна, М. Малер вказують, що істотне значення для формування дитини мають емоційно-ніжні взаємини батьків між собою. Отже, важливим показником сімейної гармонії є характер морально-психологічного клімату, який панує у родині і характеризує якість міжособистісних стосунків між членами сім'ї.

Розглянемо особливості несприятливої атмосфери у сім'ї як один із факторів кризи. Несприятлива психологічна атмосфера в родині, що супроводжується напруженістю, конфліктністю у міжособистісних стосунках, депресіями, емоційним дискомфортом, деструктивними почуттями, негативно впливає на психічне здоров'я всіх членів сім'ї, особливо беззахисною у такій ситуації є психіка дитини.

Дослідники вказують на зв'язок між психічним розвитком дитини та психологічною атмосферою у сім'ї. Узагальнення даних, отриманих вченими, дало змогу виокремити причини, які призводять до порушення емоційних стосунків між подружжям:

- ряд стресорів, поєднання яких у певні моменти життєвого циклу призводить до сімейних криз, до «невдалого подружнього життя»: труднощі, які виникають при переході від однієї стадії життєвого циклу до іншої (адаптація до сумісного життя, поява дитини та її виховання тощо); труднощі, які викликані необхідністю паралельно вирішувати декілька проблем на певній стадії життєвого циклу (ведення домашнього господарства, виховання дитини, закінчення освіти); труднощі, які пов'язані з несприятливим перебігом життєвого циклу (відсутність одного з членів сім'ї, хвороба одного з членів сім'ї);
- порушення міжособистісної комунікації у сім'ї;
- порушення механізмів інтеграції сім'ї (конкурентний характер стосунків);
- індивідуально-психологічні особливості членів сім'ї (психологічна несумісність, несумісність рівня потреб в духовності та культурі);
- неусвідомлювані психологічні проблеми кожного з подружжя, які пов'язані з власним дитинством.

С. Кратохвіл виокремлює найбільш гострі критичні періоди щодо розпаду шлюбу: до одного року та період між 3 й 7 роками подружнього життя. Г. Фігдор вказує, що в більшості випадків ранніх розлучень, народження дитини стає причиною кризи у стосунках між подружжям, що переоцінює свою готовність до батьківства. Науковець вважає, що «частіше це стосується молодого подружжя, коли недостатньо реалізоване почуття незалежності від батьківської сім'ї замінюється почуттям залежності від дитини». Почуття незадоволення від такого стану призводить до роздратованості, агресії, бажання вивільнитися і, як результат, до конфліктів між подружжям.

Узагальнення даних, отриманих вченими, дало змогу виокремити наслідки несприятливого функціонування сім'ї:

– порушення адекватного виконання батьками сімейних функцій. Оскільки сфери домашнього господарства, відпочинку, емоційних взаємин тощо знаходяться у тісній взаємозалежності, то дисфункція в одній – призведе до «ланцюжкової реакції» змін в інших сферах;

– наявність дисфункційних сімейних коаліцій: один із батьків утворює стійку коаліцію з дитиною проти іншого – дистанційного; один із подружжя об'єднується з власними батьками проти іншого партнера;

– статево-рольова трансформація у чоловіків, яка проявляється у зниженні прояву ними маскулітних властивостей, та у жінок – у зниженні прояву фемінних властивостей.

Також Р. П. Федоренко вказує на появу синдрому «токсичної» любові, який проявляється у жіночій інфантильності та чоловічій незрілості. Поведінку подружжя визначають патогенні психологічні фактори: самотність, незадоволена потреба в любові та визнанні, аутоагресивність. Дизгармонійні сім'ї складаються з людей не здатних до автономії, відчужених від себе та інших, «емоційно холодних», з низькою самооцінкою.

Такі порушення у функціонуванні сім'ї та деструктивні особистісні характеристики батьків негативно діють на благополуччя дитини, не дозволяють задовольняти її потреби, викликають стан внутрішньої напруги, слугують джерелом соматичних, нервово-психічних розладів, гальмують розвиток особистості.

Несприятлива психологічна атмосфера у сім'ї формується за рахунок стосунків між подружжям. Р. П. Федоренко виокремив чотири типи дезадаптованого подружжя:

1) звично-конфліктне подружжя – характеризується постійними конфліктами і високим рівнем емоційної напруги;

2) емоційно-відчужене подружжя – характеризується холодними, відчуженими стосунками, низькою інформативністю у справах один одного. Конфлікт проявляється у відчуженні, байдужості партнерів один щодо одного;

3) ригідно-раціональне подружжя характеризується раціоналізацією конфліктів, жорсткими, незмінними рольовими стосунками;

4) «маятникове» подружжя – характеризується постійним суперництвом партнерів, їх боротьбою за владу, частою зміною почуттів. «Маятник» проявляється в частих переходах від близькості до ізольованості.

У роботах В. К. Мягер, Т. М. Мішиної представлені форми патологічних стосунків у сім'ї між подружжям – суперництво, ізоляція, псевдоспівробітництво.

Е. Г. Ейдемільер, В. Юстицкіс зазначають, що «характер травматичного впливу невдоволення сімейною ситуацією залежить від міри усвідомлення подружжям такого стану». При свідомому невдоволенні подружніми взаєминами спостерігається закономірне зростання агресивних та аутоагресивних форм поведінки у кожного з партнерів. В ситуації не досить чітко усвідомлюваного невдоволення – проявляються почуття емоційного дискомфорту, емоційні зриви, скарги на різні сторони сімейного життя.

Нестабільність, напруженість сімейного середовища негативно позначається на становленні особистості дитини (В. Сатір [2]), впливає на розвиток негативних рис характеру (Т. Ф. Алексеєнко [3], Г. М. Іващенко [4]), появу емоційних розладів (Т. П. Бессонова [5]). Відсутність позитивного емоційного клімату в родині, довірливого спілкування з батьками призводить до стану психічної депривації, наростання відчуження між дитиною і батьками. Діти, які набули негативного досвіду родинного спілкування, характеризуються невідповідністю до майбутнього сімейного життя, значний відсоток їх шлюбів має тенденцію до розпаду.

Дослідження Е. Л. Абеліна, М. Малер вказують, що істотне значення для розвитку дитини мають емоційно-ніжні взаємини батьків між собою. Г. Фігдор виокремлює поняття «агресивне триангулювання», яке він розглядає як «відсутність емоційно-ніжних взаємин між подружжям». Негативний вплив на психіку дитини здійснюють негативні вислови подружжя одне стосовно одного. Дитина переживає амбівалентні психотравматичні почуття до матері та до батька.

Д. Кайли робить висновок про те, що дизгармонійні стосунки у сім'ї здійснюють постійний негативний вплив на дітей відтоді, коли вони починають відчувати конфліктну, напружену атмосферу в родині. Діти виконують роль «детектива», досліджуючи приховану суть батьківських взаємин, та приходять до психотравматичного переконання: «Я є причиною проблем батьків». Таким чином, діти беруть на себе провину за подружні проблеми. Коло науковців К. Аронс, Д. Відра, Дж. Остер, П. Гоулд, Г. Фігдор зазначають, що більшість дітей мають порушення в розвитку образу Я, для них характерними є такі психологічні прояви, як: нетримання урини, істеричні приступи страху (страх перед темрявою та іншими явищами, предметами, страх залишитися одному в кімнаті, страх тривалий час не бачити матір тощо), схильність до депресій, нервовість, плаксивість, підвищена стурбованість, агресивність, беззахисність, з'являються зміни в поведінці – боязкість, неслухняність. К. Аронс вважає, що психотравматичні переживання дітей, потрібно вважати умовами їх життя у негативній атмосфері власної родини.

Т. Ф. Алексєєнко підкреслює, що «умови напруження виникають внаслідок структурних змін сім'ї (розлучення, народження дитини, повторний шлюб, смерть когось із членів сім'ї). Ці умови характеризуються невмінням батьків налагоджувати одне з одним та з дитиною довірливі стосунки; браком взаємоповаги; невисоким рівнем психолого-педагогічної культури батьків». Деформовані батьківські стосунки з дитиною можуть спровокувати у неї внутрішній конфлікт між реальним Я та ідеальним Я та призвести до формування завищеної або заниженої самооцінки [3].

Коло дослідників виокремлюють важливі для гармонійного розвитку дитини ознаки, що визначають поведінку батьків: прийняття та терпимість (І. С. Кон); вимога зрілості, спілкування, доброзичливість (Д. Баумрінд); доброзичлива й справедлива вимогливість (Ю. О. Приходько). Спілкування, доброзичливість з боку батьків в поєднанні з емоційним прийняттям дитини, висуненню до неї зрозумілих, несуперечливих та послідовних вимог сприяє високій адаптованості до оточення, позитивним відносинам з однолітками, формуванню активності, незалежності, ініціативності, доброзичливості, досягненню дитиною високої самоповаги, створенню стійкого позитивного образу Я. К. Роджерс підкреслює, що позитивна увага батьків до дитини забезпечує повноцінний розвиток особистості дитини.

Важливою і невід'ємною частиною сімейної педагогіки є любов батьків до дітей. Також О. А. Захаренко акцентував увагу на тому, що є необхідним вчити дітей любити своїх батьків, рідних. Вміння любити виховується тоді, коли настанови втілюються в практичні дії дітей, коли в сім'ї створюється атмосфера взаємної зобов'язаності. Виховна робота школи має бути направлена на те, щоб діти змалку віддячували рідним посильною працею за їх турботу. Повагу до старших, до людей, що народили і виростили, дали можливість щасливо жити і радіти життю вчений-новатор вважав святим і непорушним законом життя людини. Вчений називав самою мудрою школу, яка виховує у своїх учнів любов і повагу до батьків і старших, людей похилого віку, до старості. О. А. Захаренко підкреслював, що повага до старості є вічною естафетою, законом життя, що необхідно свято берегти і передавати із покоління в покоління.

Вивчення особливостей особистості людей, яким у дитинстві бракувало батьківської уваги й тепла, дало змогу зробити висновки про труднощі таких осіб у спілкуванні та професійній діяльності, важкість досягнення ними стійкого, позитивного образу Я, самоповаги, наявність невротичних розладів. А. І. Антонов підкреслює, що дефіцит батьківської любові впливає на формування несприятливих рис характеру у дитини: пасивність, невпевненість, агресивність, тривожність. Т. І. Димнова вказує, що «емоційна депривація та фрустрація потреб дитини призводять до затримки у розвитку, в деяких випадках – до формування негативних емоційних установок, руйнівних тенденцій, які починають мотивувати деструктивні, дезадаптивні форми поведінки» [6].

А. Б. Добрович наголошує, що негативні стосунки у сім'ї часто призводять до використання батьками дитини для вирішення власних проблем, несвідомо стимулюючи її

до виконання патологізуючих ролей: «кумир сім'ї», «скарб», «жахлива дитина» тощо [7]. Надання дитині ролі «кумира сім'ї» характеризується суперництвом між дорослими, кожен з яких, демонструючи турботу про дитину, намагається утвердити своє верховенство у сім'ї або уявне співробітництво [8]. Роль «скарб» передбачає, що дитина стає особистим кумиром для когось із батьків. Наявність даної ролі свідчить про ізоляцію одного з них, який компенсує прихильністю до дитини нестачу емоційного тепла в родині. І. Г. Малкіна-Пих використовує поняття «дисфункціональні коаліції» – один з батьків утворює стійку коаліцію з дитиною проти іншого (дистанційного). В умовах суперництва, уявного співробітництва функціонує роль «жахливої дитини», коли з поганої поведінки дитини робиться своєрідний сімейний фетиш, який дає змогу дорослим перекладати одне на одного провину за негативну поведінку дитини. Таким чином, дорослі підсвідомо домагаються самоствердження у сім'ї, проявляючи при цьому агресивне ставлення до дитини.

К. Аронс, Г. Фігдор виокремлюють роль «рятівник сім'ї» – дитина несвідомо викликає у себе симптоматичну поведінку (агресивна поведінка, неадекватна поведінка, нервові розлади, психосоматична хвороба, спроби самогубства) для того, щоб зберегти родину. Носій симптому виступає як «ідентифікований пацієнт» – член родини, проблеми якого примушують родичів об'єднатися. Перелічені ролі можна віднести до дисфункціональних сімейних стабілізаторів. Дитина як виконавець неусвідомлюваної патологізуючої ролі сприяє інтеграції дисгармонійної сімейної системи, зазнаючи при цьому її психотравмуючого впливу.

Висновки. Отже, важливим показником гармонійного розвитку особистості дитини є сприятливий морально-психологічний клімат, який панує у родині і характеризує якісно-позитивні міжособистісних стосунків між членами сім'ї. Дисгармонійні стосунки у сім'ї та деструктивні особистісні характеристики батьків (агресивність, інфантильність, емоційна відчуженість від себе та інших, низька самооцінка, незадоволеність рядом потреб (в любові, визнанні)) негативно діють на благополуччя дитини: не дозволяють задовольняти основні потреби, викликаючи стан внутрішньої напруги; слугують джерелом соматичних розладів, деструктивних переживань; призводять до виконання патологізуючих ролей.

Список використаної літератури

1. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О. А. Захаренко. – К. : Богданова А.М., 2006. – 216 с.
2. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир; [пер. с англ. Е. В. Новикова, М. А. Макарушкина]. – М. : Педагогика-Пресс, 1992. – 283 с.
3. Алексеенко Т. Ф. Готовність батьків до виховання дитини /Т. Ф. Алексеенко// Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4. – С. 37 – 41.
4. Воспитательный потенциал семьи и социализация детей // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 27–38.
5. Бессонова Т. П. Особливості розвитку дитини в неблагополучній сім'ї / Т. П. Бессонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 39–42.
6. Дымнова Т. И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской / Т. И. Дымнова // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 46–56.
7. Добрович А. Б. Кто в семье психотерапевт / А. Б. Добрович. – М. : Знание, 1985. – 80 с.
8. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. / І. Д. Бех; [ред. Цибульська О. І.]. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1: Особисто орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 2003. – 280 с.

References

1. Zakharenko, A. A. (2006). *A word to the descendants*. Kyiv: Bohdanova A. M. (in Ukr.).
2. Satir, V. (1992). *How to build yourself and your family*. Moscow: Pedagogy-Press. (in Rus.).
3. Aleksieienko, T. F. (2002). The willingness of parents to educate children. *Pedagogy and Psychology*, 4, 37–41. (in Ukr.).
4. The educational potential of the family and socialization of children (1999). *Psychology*, 4, 27–38. (in Rus.).
5. Bessonova T. P. (2002). Features of the child in dysfunctional families. *Practical Psychology and Social Work*, 1, 39–42. (in Ukr.).
6. Dymnova, T. Y. (1998). The dependence of the characteristics of a matrimonial family from parent. *Questions of Psychology*, 2, 46–56. (in Rus.).
7. Dobrovich, A. B. (1985). *Who in the family therapist*. Moscow: Knowledge. (in Rus.).
8. Bekh, I. D. (2003). Educating the individual: in two books. In O. I. Tsybul'ska (Ed.). Book 1. *Personally oriented approach: theoretical and technological bases*. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).

RUDENKO Iona,

Ph.D of Psychology, Associate Professor of Psychology Department,
 MEI “Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Employees of Cherkassy
 Regional Council”
e-mail: rudenkoim@mail.ru

“FAMILY – ELIXIR MENTAL HEALTH OF THE CHILD” (A. A. ZAKHARENKO)

Abstract. Introduction. The family a kind of model training base life personality. In the family child receives the first experience of social interaction. Parents the first social environment for the child. Parents form the unique situation of the child. Parents form a balanced, a cheerful, a creative, a confident child. An important indicator of family harmony is the nature of the psychological climate. In O. A. Zaharenka’s works covered idea of family education.

Purpose. Analyze the relationship between psychological atmosphere in the family and the development of the child.

Result. O. A. Zaharenko said is extremely important in any environment a child lives positively or negatively affect it. Psychologists usually distinguished two types of psychological climate in the family: favorable and unfavorable. For the harmonious development of the child is necessary to create a favorable microclimate. Favorable microclimate has features:

- *emotional unity of the family,*
- *friendly high demands on each member of the family,*
- *a sense of security and emotional satisfaction,*
- *the opportunity to freely express their opinions,*
- *high internal discipline,*
- *responsibility*
- *the ability to understand the other,*
- *the desire to spend free time together,*
- *the possibility of all-round development of each family member,*
- *openness family - friendly relationships with family, friends.*

Adverse psychological atmosphere in the family accompanied by tensions, conflicts in interpersonal relationships, depression, emotional discomfort, destructive feelings. Adverse psychological atmosphere adversely affects the mental health of all family members. Especially vulnerable in this situation is the psyche of the child.

Instability, tension family environment affects the:

- *the development of the child (V. Satir),*
- *impact on the development of negative traits (T. F. Aleksyeyenko, H. M. Ivaschenko),*
- *affects the appearance of emotional disorders (T. P. Bessonova).*

The lack of positive emotional climate in the family leads to a state mental derivation child. Lack of trustful communication with parents leads to increased alienation between the child and parents. Children who have acquired negative experience of family communication, characterized unpreparedness for future family life. A significant percentage of marriages of children tends to collapse.

An important part of family pedagogy is the love of parents to children. Also O. A. Zakharenko considered necessary to teach children to love their parents, relatives. The ability to love is brought up when instructions are translated into practical action children. The ability to love is brought up when the family create an atmosphere of mutual concern. The educational work of the school should be directed at children. Children should repay feasible labor relatives for their care. The teacher felt respect for the elders of the people that gave birth to and raised made it possible to live happily and enjoy it holy and immutable law of life. A scientist called the very wise school that teaches their students a love and respect for parents and elders, seniors. O. A. Zakharenko stressed that respect for old age is the eternal law of life that is necessary to protect and pass from generation to generation.

A. B. Dobrovych stresses that negative family relationships often lead to the use of the child's parents to solve their own problems. Parents unwittingly encourage children to perform the roles of pathology: «idol of the family», «treasure», «terrible child», «savior of the family» and so on.

Originality. Gained further understanding of the psychological consequences of destabilizing emotional relationships between parents for the psyche of the child.

Conclusion. Thus, an important indicator of the harmonious development of the child is favorable psychological climate. favorable psychological climate characterized by positive interpersonal relationships between family members. Negative family relationships and destructive personality characteristics of parents (aggressiveness, infantile, emotional detachment from themselves and others, low self-esteem, dissatisfaction with a number of needs) negative effect on the welfare of the child:

- insufficient to meet basic needs,*
- causing a state of internal tension,*
- serve as a source of somatic disorders, destructive emotions,*
- lead to the fulfillment of roles pathology.*

Key words: *psychical health, psychological atmosphere, development.*

*Одержано редакцією 16.01.2017
Прийнято до публікації 18.01.2017*